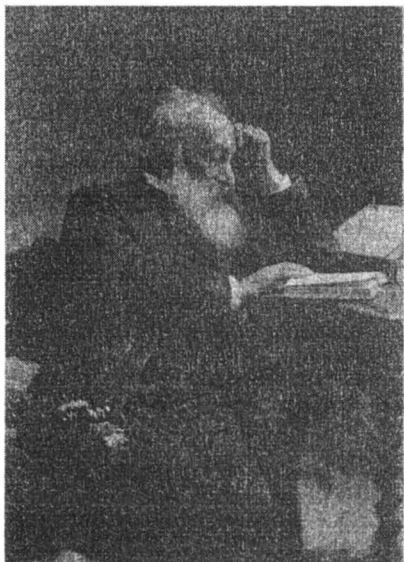

Din istoricul elaborării *Istoriei critice a românilor*, de B. P. Hasdeu

LIDIA BRÂNCEANU

La scurt timp după apariția lucrărilor lui R. Roesler¹ care contestau permanența românilor pe pământul strămoșesc, B. P. Hasdeu a început elaborarea lucrării *Istoria critică a românilor*, în care urma ca, pe baza izvorului de necontestat, documentul istoric, să dea riposta convenită teoriilor tendențios publicate.

B. P. Hasdeu avea deja, în activitatea științifică desfășurată, o îndelungată experiență în ceea ce privește publicarea documentelor din arhivele și bibliotecile din țară și străinătate referitoare la trecutul istoric al românilor.

În lucrările publicate, cât și în revistele apărute la Iași² și, mai ales, în cea editată la București din însărcinarea dată, în 1864, de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice și intitulată „Arhiva Istorică a României”³, B. P. Hasdeu a folosit documente în limbile slavă, greacă și latină, limbile romanice și limba germană, în scopul luminării unor aspecte nestudiate ale istoriei începuturilor poporului român. Mircea Eliade menționează că „vasta sa orientare în economia politică, științele juridice, arta militară, iconografie, științe naturale lăsau impresia unui Pico della Mirandola”⁴. B. P. Hasdeu nu a șovăit să așeze istoria neamului românesc alături de celelalte istorii europene.

¹ R. Roesler, *Die Anfänge des walachischen Fürstenthums*, Wien, 1867; *Romänische Studien*, Leipzig, 1871.

² 1858 nov. apare primul număr al revistei „România”, total 4 numere; în 1859 redactează a doua revistă: „Foaie de istoria română”; în 1860, martie-iulie, publică a treia revistă: „Foița de istorie și literatură”; în 1862-1863 apare „Din Moldova”.

³ Lidia Brânceanu, *B. P. Hașdeu și revista „Archiva Istorică a României”*, în „Manuscriptum”, 1988.

⁴ B. P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale și politice*, ediție critică de M. Eliade, Fundația pentru literatură și artă, 1937, p. XL.

Impunându-se în epocă prin vastitatea cunoștințelor și documentația adunată cu acribie, scrierile sale erau așteptate de public. Personalitățile culturale ale vremii erau gata să îl sprijine materialcește pe B. P. Hasdeu pentru ca lucrarea *Istoria critică a românilor* să vadă mai repede lumina tiparului.

Ziarul „Columna”⁵, în iunie 1872, scria: „Am auzit cu multă satisfacțiune că are să se instituiască o societate de bărbați influenți și cu valoare științifică, care să susțină întreprinderea dlui Hasdeu: *Istoria critică a românilor*. Așteptăm cu împăciință constituirea acestei societăți pentru a depune cu toții obolul nostru. Întrucât, știm noi, ideea unei asemenea societăți o concepușe, cu o generoasă expansiune, dl Ion Brătianu, în timpul ultimei petreceri în București; ea găsi însă o vie opozițiune chiar din partea dlui Hasdeu, temându-se că orice specie de patronaj organizat, presupunând necesarmente un raport de îndatorire și obligațiune, îi va putea înlănțui, mai mult sau mai puțin, deplina libertate a cugetării, fără care piere sau lăncezește veritatea istorică”.

Chiar fără sprijinul material al societății, din *Istoria critică a românilor* au apărut, în aprilie și august 1872, primele două fascicule intitulate „Pământul Țării Românești – Întinderea teritorială” și „Nomenclatura”, iar a treia, „Acțiunea naturii asupra omului”, a apărut în ianuarie 1873⁶.

Studiul referitor la *Întinderea teritorială* vorbește despre hotarul Munteniei până la Marea Neagră; despre Ducatul Făgărașului și cuprinderea acestuia de către Basarabi; despre Ducatul Amlașului din punct de vedere cronologic și geografic; despre Dobrogea. În studiul referitor la *Nomenclatura Țării Românești* se arată originea termenului vlah; personificarea originii naționale în istoria universală; importanța unei nomenclaturi teritoriale.

În studiul *Acțiunea naturii asupra omului*, B. P. Hasdeu, cu imensa lui erudiție lingvistică, cu neistovita sa sete de cunoaștere și de cuprindere, transformă această parte a lucrării într-o adevărată enciclopedie, dând posibilitate cititorului de astăzi să afle despre problemele generoase care-i frământau pe gânditorii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în legătură cu trecutul neamurilor și relația dintre om și mediul înconjurător⁷.

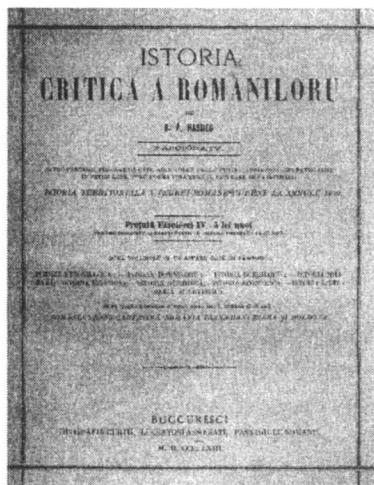
Interesul stârnit de incontestabilele merite științifice ale lucrării, care, așteptată cu nerăbdare, era publicată și citită pe fascicule, a făcut ca, la 3 februarie 1873, cu câteva luni înainte de apariția ultimei fascicule a primului

⁵ *Ibidem*.

⁶ B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, vol. I, *Pământul Terrei Românești. Întinderea teritorială. Nomenclatura. Acțiunea naturei*, București, Imprimeria Statului, 1873, 311 p.

⁷ Idem, *Istoria critică a românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș; studiu introductiv și note de Manole Neagoe, București, Editura Minerva, 1984, p. XXXI.

volum, să i se acorde lui B. P. Hasdeu marea medalie de aur pentru alcătuirea istoriei naționale, iar la 10 februarie 1873, Parlamentul României să voteze un premiu de 4000 lei noi, pentru sprijinirea continuării operei sale⁸.

Prin apariția, în mai 1873, a celei de a patra fascicule, referitoare la limba română – în care se arată importanța filologiei în istorie, rezultatele filologice asupra formării națiunii române, lipsa de dialecte la românii din Dacia, modernitatea slavismelor și germanismelor în limba română, dând răspuns la întrebarea dacă dl. Roesler știe românește – primul volum al *Istoriei critice a românilor* era încheiat.

În prefața volumului⁹, B. P. Hasdeu, recunoscând că „succesul operei a întrecut cu mult așteptările autorului”, aduce mulțumirile sale celor ce l-au sprijinit atât în publicarea lucrării – ministrii Christian Tell,

Gh. Chițu și Titu Maiorescu –, cât și în răspândirea acesteia: dr. Carol Davila, dr. Nicolae Krețulescu, iar librarului Socec pentru că „s-a grăbit din proprie inițiativă a oferi hârtia în condițiunile cele mai înlesnitoare”.

B. P. Hasdeu, pentru susținerea argumentării, desfășurase o minuțioasă, vastă și obositoare cercetare în bibliotecile din țară și străinătate, de unde adunase documente inedite, cumpăraseră cărți, cheltuisese sume mari de bani pentru editarea volumului. Se simțea recunoscător tuturor celor care îl ajutaseră, de aceea, în august 1873¹⁰ adresează mulțumiri ministrului Instrucțiunii Publice, Christian Tell¹¹, pentru sprijinul acordat și, mai ales, pentru facilitarea călătoriilor științifice făcute în scopul adunării și completării materialului necesar. Citez:

„Domnule Ministru, dacă *Istoria critică a românilor* a putut să apară și să continue, o datorez într-o mare parte sprijinului pe care l-am primit din partea Onor Ministrului Instrucțiunii Publice; căci o publicațiune atât de întinsă este grea nu numai prin cheltuiala de tipar, nu numai prin cumpărare de cărți etc., dară și prin necesitatea de a face călătorii științifice pentru adunarea și completarea materialului, după cum este și călătoria peste Carpați, de unde mă întorc acum,

⁸ D.A.N.I.C., fond B. P. Hasdeu, vol. XXXVI/1722-1804, f. 70.

⁹ B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, ediția din 1875, p. X.

¹⁰ D.A.N.I.C., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 251/1874, f.5.

¹¹ În cadrul guvernului condus de Lascăr Catargiu, Christian Tell a fost ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice în perioada 14 martie 1871-8 ianuarie 1874.

vesel că am strâns o mulțime de documente prețioase, dar îngrijat totodată despre imensele dificultăți materiale ale întreprinderii mele.

Pus în această pozițiune, iau îndrăzneala, Domnule Ministru, de a recurge și de astă dată la concursul Onor Ministeriu al Instrucțiunii Publice, solicitând a mi se lua, prin premunerațiune pentru premiile scolastice ale anului 1874, încă un număr de exemplare din edițiunea a II-a, pe care mă voi îndatora, ca și în trecut, a le depune negreșit până la 1 iunie 1874.

Binevoiți, Domnule Ministru, a primi încredințările mele celei mai distinse considerații” (26 august 1873).

Rezoluția ministrului Christian Tell a fost următoarea: „Pe temeiul motivelor arătate de dl. Hasdeu, prin petițiunea prezentă, considerând cheltuielile făcute cu excursiunea în adunarea materialului necesar la elaborarea *Istoriei critice a românilor*, cu care se ocupă dânsul, se va libera din paragraful asigant în buget pentru excursiuni arheologice suma de una mie lei”.

B. P. Hasdeu continua, totuși, să fie îngrijorat cu privire la imensele dificultăți materiale care îl așteptau până la terminarea operei începute. Aceasta, cu atât mai mult cu cât, în ianuarie 1874, apăruse prima fasciculă din volumul II – *Reacțiunea omului contra naturii. Providența în istorie* –, iar cheltuielile făcute cu editarea, ca de fiecare dată, depășiseră sumele primite. Solicită din nou ministrului sprijin financiar și în martie 1874 cere cei 4000 lei, care i se cuveneau de drept, prin votul dat de Parlament, încă din 1873, pentru „încurajarea autorului *Istoriei critice a românilor*” spre continuarea operei sale¹², iar în aprilie 1874¹³, arătând că datorează librarului Socec o sumă însemnată, cere o parte din banii care i se cuveneau pentru reeditarea operei sale, hotărâtă deja. Titu Maiorescu¹⁴, în calitate de ministru al Instrucțiunii Publice, îi mai aprobă suma de 1000 lei.

Neliniștit pentru faptul că documentația pe care o avea nu corespundea exigențelor sale științifice, B. P. Hasdeu, în mai 1874¹⁵, se hotărăște, în ciuda lipsurilor materiale, să facă o călătorie în Transilvania și Germania, unde să cerceteze arhivele și bibliotecile din Sibiu, Cluj, Alba-Iulia, Berlin, Dresda.

Gândul că opera sa era un răspuns la afirmațiile nefondate ale lui R. Roesler cu privire la începuturile istoriei neamului său, B. P. Hasdeu își face curaj și cere suma de 2400 lei, obligându-se ca la întoarcere să facă o dare de seamă amănunțită asupra cercetărilor sale. Titu Maiorescu este de acord să-l

¹² D.A.N.I.C., fond *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar 251/1874, f. 7.

¹³ *Ibidem*, f. 9.

¹⁴ Titu Maiorescu a fost ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice în perioada 7 aprilie 1874-20 ianuarie 1876 în guvernul condus de Lascăr Catargiu.

¹⁵ D.A.N.I.C., fond *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar 251/1874, f. 11.

sprijine pe B. P. Hasdeu în condițiile în care acesta va face dovada banilor cheltuiți și va depune, eventual, copii de pe documentele descoperite.

După o lună și jumătate de la plecarea din țară, B. P. Hasdeu comunică ministrului Titu Maiorescu faptul că se simte fericit de a fi descoperit „două sute de documente și relații inedite de cea mai mare importanță pentru istoria politică, diplomatică, ecleziastică, artistică și literară a românilor. În raportul general pe care voi avea onoarea a vi-l prezenta la întoarcere, voi descrie pe larg toate rezultatele călătoriei. Pentru a putea continua aceste cercetări, care au necesitat din parte-mi niște sacrificii necompatibile cu mijloacele mele materiale și în disproporțiune cu ajutorul ce mi l-a dat Onorabilul Minister la plecare, îmi iau libertatea de a vă ruga, în interesul Istoriei noastre Naționale, Domnule Ministru, de a-mi mai acorda o sumă de 2000 lei noi.

În caz de a fi sleit paragraful bugetar al excursiunilor științifice, nu mă sfiesc a solicita un credit extraordinar, fiind convins că îl voi răscumpăra pe deplin, prin însemnătaea fontânelor istorice ce mă așteaptă în arhivele și bibliotecile pe care nu le-am cercetat încă.

Binevoiți, Domnule Ministru, a primi, și cu această ocaziune, încredințarea celei mai distinse considerațiuni (Din Transilvania, Alba-Iulia – Karlsburg – str. Bethlen Gabor nr. 115)”¹⁶.

În tot acest timp, după propria mărturisire, se simțea îngrozit și la gândul „ca nu cumva munca și voința să fie covârșite prin sărăcirea puterii”.

Gândul că teoriile pe care le susținea în opera ce o elabora erau comentate, cântărite și evaluate de oamenii de știință ai timpului și în special de cei de peste hotare îl făcea ca fiecare aserțiune să fie bine argumentată. De aceea, B. P. Hasdeu trece peste neplăcerea pe care o resimțea ori de câte ori cerea bani și se adresează din nou ministrului Instrucțiunii Publice: „...sunt silit a adăuga totodată că spezele excursiei au întrecut cu una mie două sute lei și celelalte trei mii ce ați binevoit a-mi acorda. Față de importanța rezultatelor dobândite, cutezând a crede că este just ca aceste excedente, pe care le-am luat împrumut și care constituie o sarcină prea grea pentru poziția mea materială, să mi se restituie din partea statului, iau libertatea a vă ruga, domnule ministru, să binevoiți a-mi încuviința acea sumă suplimentară de una mie două sute lei. Solicitez respectuos, în același timp, reproducerea alăturatului raport în Monitorul Oficial, sperând că astfel se va face un necesar precedent de a da seamă pentru ceilalți ce vor mai întreprinde excursii pe socotelile statului”¹⁷.

Dar, de data aceasta, Titu Maiorescu nu mai poate sau nu mai simte nevoia să răspundă afirmativ cererii înaintate. Nu-l refuză categoric, dar în rezoluția pusă arată că „alăturatul raport, nefiind adresat ministerului ci fiind o

¹⁶ *Ibidem*, f. 14.

¹⁷ *Ibidem*, f. 17.

relațiune deja tipărită mai mult ca articol de jurnal, nu are forma de a apărea în Monitor. Suma cerută nu se poate acorda din bugetul anului prezent. Rămâne a se decide asupra cererii în anul viitor”.

B. P. Hasdeu nu se descurajează și, conștiincios în raport cu misiunea pe care o avea de îndeplinit, își continuă munca animat de aceeași însușire și neodihnă. Mulțumit de sprijinul acordat de oamenii de cultură din Transilvania și Germania în adunarea documentelor, face cunoscut public, prin intermediul ziarului „Columna”, scopul călătoriei științifice din vara anului 1874 și rezultatele la care a ajuns, datorate unor importante personalități ale timpului, unele dintre ele de expresie maghiară și germană.

„Excursiunea mea în Transilvania avea trei ținte: întâi, de a intra într-o legătură mai de aproape cu bărbaii sași și unguri; al doilea, de a cerceta bibliotecile sub raportul acelor publicațiuni pe care nu poate cineva să le procure în București; al treilea, și mai presus de toate, de a utiliza avutele arhive și colecțiuni de manuscrite de acolo, rămase până acum cu desăvârșire străine istoricilor noștri. Relațiunile personale cu dl. dr. Teutsch, apoi cu dl. Bielz, dr. Trauschenfels, Reissenberger, Seivert, Wenrich, în fine, cu dl. Caroli Szabo și cu dl. canonic Francisc Kovacs, care toți se grăbiră, cu o extremă amabilitate, a-mi înlesni investigațiunile, au satisfăcut pe deplin prima din acele trei ținte. Ziarele din Transilvania, atât germane, precum și cele maghiare, nu puțin au concurs și de a-mi face mai ușoară străbaterea, sub prăfuitele bolți ale bibliotecilor și arhivelor, prezentând publicității scopul călătoriei mele sub culorile cele mai simpatice”.

În cuprinsul *Istoriei critice a românilor*, B. P. Hasdeu a revenit mereu asupra metodei științifice pe care cercetătorii trebuiau s-o folosească: „Oricine se expune a brăzdui câmpul istoric fără a putea cunoaște înseși texturile în limbile lor originale, fără a fi aprofundat fântâne și iar fântâne, fără a poseda aptitudinea și răbdarea de a le supune una după alta celui mai minuțios scrutin, va greși”. Istoricul trebuie să arate exact izvorul, pagina, locul apariției. În știință, precizează B. P. Hasdeu, nu se permite nici o virgulă fără demonstrațiune!

În 1874 apare și al doilea volum al *Istoriei critice a românilor*, intitulat *Reacțiunea omului contra naturei*.

Solicitățile au fost atât de mari încât, în 1875, lucrarea s-a reeditat în întregime și a început pregătirea unei traduceri în limba franceză datorate lui Fr. Damé, care va apărea în 1878, după obținerea Independenței României.

În prefața lucrării, Fr. Damé scria: „În momentul în care grație vitalității și energiei sale progresiste România intră definitiv în concertul european, necesitatea de a publica *Istoria critică a românilor* nu poate fi contestată”¹⁸.

¹⁸ B. P. Hasdeu, *Histoire critique des Roumains. La Valachie jusqu'en 1400*, I, Extension territoriale. Edition entièrement renfonduée. Traduit du roumain sous les yeux

B. P. Hasdeu însuși își aprecia atât de mult lucrarea încât în *Introducerea* tomului IV al lucrării monumentale *Etymologicum Magnum Romaniae* împărțea studiul în trei părți: 1. Literatura înainte de *Istoria critică a românilor*; 2. Literatura după *Istoria critică a românilor*; 3. Întemeierea Țărilor Românești. Menționând scopul pentru care a scris *Istoria critică a românilor*, socotită a fi Istoria Națională, B. P. Hasdeu reamintește lucrările tendențioase la adresa istoriei românilor publicate de Roesler: „După cum pentru istoria Romei antice era necesară critica cea negativă a lui Niebuhr, tot așa de necesar e Roesler pentru perioadele cele mai obscure din istoria românilor. Închipuiți-vă un peisagiu ale cărui elemente constitutive abia se zăresc la o distanță prea depărtată. Este o pădure, zic unii; este o insulă pe un lac, zic alții; este un oraș pe un munte, zic o seamă. Niebuhr și Roesler răspund: nu se vede și ei demonstrează că nu se vede. Acela care demonstrează prin aceasta că nu se vede nu demonstrează că nu este, dar împinge pe ceilalți de a cerceta cu stăruință, pentru a se vedea ceea ce este.

Fără negațiunea cea foarte serioasă a lui Roesler, eu n-aș fi simțit imperioasa datorie, fără a mai amâna, de a întreprinde *Istoria critică a românilor*, urmată apoi de lucrarea dlui Onciul și de opera lui Xenopol, eu, cel dintâi în această cruciadă pentru dobândirea sfântului mormânt”¹⁹.

Chiar și după apariția *Istoriei critice a românilor*, intrată în patrimoniul culturii naționale, „n-a încetat – afirmă B. P. Hasdeu – a mă preocupa aceeași teorie, căutând a o completa și a perfecționa anume cele trei elemente esențiale: dintâi continuitatea naționalității române în Dacia lui Traian, apoi originea Basarabilor, în fine, epoca și modalitatea formațiunii statului Țării Românești”.

Scopul urmărit de B. P. Hasdeu a fost cel științific, de a îmbogăți istoria noastră prin luminarea unor etape din trecutul cel mai îndepărtat, de a ne îmbogăți zestrea și de a explica mai exact laturi ale structurii noastre etnice și spirituale²⁰.

de l'auteur par Frédéric Damé, professeur de littérature française, Buc., Librairie J. Szollösy-éditeur, Calea Mogoșoaiei 46, Place du Théâtre, 1878, 120 p.

¹⁹ *Etymologicum Magnum Romaniae – Dicționarul limbii istorice și poporane a Românilor*, lucrat sub auspiciile Academiei Române de B. P. Hasdeu, tom. IV, București, Stabilimentul grafic I. V. Soccec, 1898, p. XXIV-XXV. Lucrat după dorința și cu cheltuiala M.S. Regelui Carol I.

B. P. Hasdeu – membru al Academiei Române, al Academiei Imperiale de Științe și al Societății Imperiale de Arheologie de la St. Petersburg, al Societății de Lingvistică din Paris, al Academiei Regale din Belgrad, al Societății Academice din Sofia, al Syllogului filologic etnic din Constantinopole, al Societății neolingvistice americane din Baltimore, director general al Arhivelor Statului, profesor de filologie comparativă la Universitatea din București etc., etc.

²⁰ B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, ediție Grigore Brâncuș, Manole Neagoe, p. XXXVI.

Importanța operei constă în dovedirea continuității românilor în spațiul carpato-danubiano-pontic, contestată cu înverșunare de teoria lui Roesler.

Caracterizându-i opera, Mircea Eliade scria: „Geniu de o înspăimântătoare vastitate, Hasdeu și-a cheltuit puterile sale creatoare cu o nepăsare pe care numai un prinț, un romantic și un erou ca el și-o putea închipui. Din tot ce ar fi putut crea, au rămas multe șantiere și foarte puține monumente. Dar planurile acestor șantiere sunt suficiente să acorde semnificație istorică unei întregi epoci”²¹.

La rândul său, Nicolae Iorga menționa: „... a grăbit dezvoltarea studiilor istorice, aruncând în circulație, mai ales pentru vremurile vechi, prin «Istoria critică», o uriașă mulțime de informații noi; a cutezat să viseze o mare enciclopedie națională, încercată prin «Magnum Etymologicum». În atâtea ramuri ale științei istorice și filologice, el a fost un deschizător de cale, care, ce e drept, s-a mulțămît adesea să arate numai drumul”²².

Résumé

L'année du centenaire Hasdeu, l'auteur nous rappelle la contribution majeure de Bogdan Patriceicu Hasdeu dans le domaine de l'histoire avec son oeuvre L'histoire critique des Roumains, parue comme une réaction à la théorie de Roesler, qui contestait la continuité du peuple roumain sur le territoire de la Transylvanie (qui était, à l'époque, partie de l'Empire Autrichien-Hongrois).

Hasdeu a étudié et publié les documents découverts dans les archives de l'Empire et il a fait de nombreuses visites en Transylvanie, avec le soutien matériel du Ministère roumain de l'Enseignement Public, mais aussi à ses propres dépenses. Son Histoire critique des Roumains constitue une oeuvre de pionnerat en ce qui concerne la publication des documents en Roumanie, appréciée comme telle par les générations d'historiens. Pour argumenter ses théories, Hasdeu fait appel à ses connaissances quasi encyclopédiques dans plusieurs domaines, mais surtout dans celui de la linguistique. Cette branche de son activité aboutira à un oeuvre également monumental, Etymologicum Magnum Romaniae, qui continue son argumentation sur l'origine du peuple roumain.

²¹ Lidia Brâncăanu, *B. P. Hașdeu. Mărturii*, București, D.G.A.S., 1993, p. 217.

²² Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*, București, Alcala et Co., 1910, p. 14.